

TRASOLOGIK EKSPERTIZADA BUZISH QUROLLARINING AHAMIYATI VA JINOYATLARNI OCHISHDAGI AHAMIYATI.

ABDUQAYUMOV MIROLIM SHUHRATJON O'G'LI

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 328-guruh kursanti

Annatsiya: Ushbu maqolada sodir etilgan jinoyat joylaridan topilgan har xil trasologik izlar va buyumlarning shu jinoyatlarni ochishdagi ahamiyati, umuman olganda trasologik iz, uning turlari va ularni identifikatsiyasi, trasologik ekspertiza xulosasi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Trasologiya, iz, buzish qurollaridan qoldirilgan izlar, trasologik izlar va buyumlar, trasologik ekspertiza xulosasi.*

Bugungi kunda ichki ishlar organlari uchun professional kadrlar tayyorlash bo'yicha samarali tizim yaratilayotgani, sohada o'z burchi va qasamyodiga sodiq, vatanparvar va xalqparvar xodimlar soni ko'payib borayotganini islohotlarimizning eng muhim natijasi sifatida qabul qilamiz. Shiddat bilan o'zgarayotgan bugungi murakkab zamonda dunyoning turli mintaqalarida hukm surayotgan notinch vaziyatlar, qurolli to'qnashuvlar har birimizni doimo hushyor va ogoh bo'lishga undaydi. Bunday sharoitda uyushgan transmilliy jinoyatchilik, terrorizm va ekstremizm, narkobiznes, korrupsiya kabi tahdidlarga qarshi samarali kurashish, ularga keskin zarba berish tobora dolzarb ahamiyat kasb etadi"¹.

Jinoyat sodir etgan shaxslarni fosh etishga va jazolashga qaratilgan jinoiy sud amaliyoti masalalarining hal etilishi har bir jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni tiklash bilan bog'liqdir. Jinoyat hodisasini har tomonlama tadqiq etish orqali unga aloqador bo'lgan barcha shaxslarning o'rni hamda jinoyat sodir etish shart-sharoitlarini yetarli darajada ishonchli fosh etish mumkin. Jinoyatchilar tomonidan sodir etilgan harakatlar atrof muhitda o'ziga xos ravishda qolgan izlarda ifodalanadi. Bu izlar esa kriminalistika sohasida moddiy izlar deb ataladi. Moddiy izlarni aniqlash, ularni hisobga olish va tekshirish usullarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish, yuzaga kelish qonuniyatlarini zamonaviy texnika asosida tahlil qilish, shuningdek zamonaviy kriminalistik texnika sohasi bo'lgan izlar to'g'risidagi kriminalistik ta'lim yoki trasologiyaning vujudga kelishiga asos bo'ldi. Kriminalistikaning izlar haqidagi bo'limini ilk bor "trasologiya" deb atashni taklif qilgan. I. N. Yakimov ushbu bo'limga kriminalistik jihatdan alohida ahamiyat qaratib, hozirgi vaqtda kriminalistikada ashyoviy dalillar va izlar haqidagi ta'limot yoki "trasologiya" birinchi darajali ahamiyatga egaligini ta'kidlagan.

Iz – atrof muhitdagi o'zgarishni baholash va tahlil qilish uchun aniqlangan, mustahkamlangan ekspertiza manbaidir. Izlar o'zlarida mavjud bo'lgan jinoiy-huquqiy axborot va ma'lumotlarning signalli-belgili ifodalovchilaridir.

Trasologik izlar deganda, atrof-muhitda sodir bo'lgan yoki bo'layotgan shunday o'zgarishlar tushuniladiki, ular natijasida bir narsaning tashqi tuzilishi boshqasida o'z aksini topadi .

Trasologik iz tushunchasi – jinoyat ishlarining daliliy bazasini shakllashtirishda foydalaniladigan, qidiruv harakatlarida ishlatiladigan ma'lumotlarning butun yig'indisini o'z ichiga oladigan iz qabul qiluvchi va iz qoldiruvchi obyekt ta'sirida vujudga kelgan moddiy aks etish manbaidir.

Izlarning hosil bo'lish mexanizmi orqali quyidagilar aniqlanishi mumkin:

- 1) obyektlarning o'zaro ta'sir hodisasi;
- 2) ta'sir shakli (fizik, kimyoviy, biologik);
- 3) ta'sir yo'nalishi va kuchi;
- 4) iz hosil bo'lish mexanizmi va shartlari;
- 5) iz hosil bo'lishda qatnashuvchi obyektlarning xossalari

Buzish quollarining quyidagicha tasniflanishini taklif etilgan:

- 1) Mexanik ta'sirga ega bo'lgan buzish quollari, bundan quollar sirasiga – parmaloqchi, kesuvchi, arralovchi, bosma, uruvchi va hokazolar ta'sir qiluvchi obyektlarni kiritish mumkin;
- 2) Termik ta'sirga ega bo'lgan buzish quollari, jumladan, gaz-kislorodli kesish-payvandlash uskunalari, elektr yoyli kesish-payvandlash uskunalari, gaz-payvandlash uskunalari;
- 3) Portlovchi ta'sirga ega bo'lgan buzish quollari, jumadan, gaz aralashmali portlatish qurilmalari va kondensirlangan portlash qurilmalari va hokazolar.

Ushbu keltirilgan buzish quollaridan turli obyektlarda qolishi mumkin bo'lgan izlar esa quyidagilar bo'lishi mumkin:

1. Mexanik ta'sirga ega bo'lgan buzish quollardan quyidagi guruh izlari qolishi mumkin:

bosish (urish) izlari – buzishni obyektga nisbatan bosish, shuningdek, obyektga urish ta'sirida vujudga keladi;

ishqalanish izlari – buzilayotgan obyekt sirtiga buzish quolining ishchi sirtini, obyekt ustida sirpanish ko'rinishidagi ta'sir ko'rsatishida vujudga keladi;

kesish izlari – arra, egov, parma kabi kesuvchi buzish quollarining obyektga ta'sir etishi natijasida vuduga keladi.

2. Termik ta'sirga ega bo'lgan buzish quollaridan quyidagi guruh izlari aniqlanishi

Mumkin:

karbid kalsiyining parchalari yoki uni parchalanish izlari – kuyib bo'lgan ohak parchalari,

shuningdek karbidning hidi;

-hodisa sodir bo'lgan joyda yongan gugurt donalari;

-joydagi polning termik jarohatlari;

-atsetilenli generator yoki gaz ballonlarining aylana shaklidagi tag qismining izlari;
-lak-bo'yoq qoplamlarning izlari;

- hodisa joyida tashlab ketilgan turli payvandlash uskunalari yoki ularning ayrim qismlari;

-turli yoqilg'i-

moylash mahsulotlari quyilgan yoki shunday mahsulotlarning quyilganlik izlari bo'lgan id-

shlar;

-hodisa joyidagi obyektlardagi kerosin, benzin kabi mahsulotlarining mavjudligi;

-payvandlash elektrodleri yoki ularning qoldiqlari;

-elektrod qoplamlarining qoldiqlari;

-og'ir payvandlash transformatorining izlari;

-elektr tarmoqlariga yuqori kuchlanishli uskunalarni ulanganlik alomatleri.

3. Portlovchi ta'sirga ega bo'lgan buzish quollaridan esa asosan portlashdan so'ng qoladigan izlar vujudga keladi:

- hodisa joyida va u yerda joylashgan obyektlardagi mexanik buzilishlar;

- turli teshiklar, yoriqlar, deformatsiyalar ko'rinishidagi buzilishlar va jarohatlar;

- mustahkamligi katta bo'lmagan obyektlarning to'liq yoki qisman buzilib ketishi;

- hodisa joyida, asosan yerda yoki polda konussimon chuqurlar;

- buzilishlar markazining lokal joylashganligi;

- portlovchi moddalar yoki portlovchi qurilmalar, ularning ayrim qismlarining mavjudligi;

- hodisa joyida portlovchi qurilmalar portlaganda vujudga keladigan oskolkalar ta'sirida paydo bo'lgan izlar.

Endi barcha: mexanik, termik va portlash ta'sirlariga ega bo'lgan buzish quollaridan foydalanish usullarini ko'rib chiqaylik:

kuch ishlatib, obyektini yoki uning birorta qismini siqish, ayirish, ajratish, yirib ochish (otjim) usuli, bu usulda turli lomlar (fomka, mix sug'urgichlar, buragichlar (otvertka), iskana, domkrat, qurilish-

montaj va panjali lomlar va hokazolar ishlatilishi mumkin;

oddiy ochish usuli, bu usuldan foydalanish uchun ochqichlar (otmichkalar), tanlangan kalitlar ishlatiladi;

kesish usuli, buning uchun kesuvchi buyumlar, elektr bolg'a, konserva ochqichiga o'xshash uskunalar, aylanma kechikchli buzish quollarini, gidravlik qaychilar, turli payvandlash uskunalari ishlatiladi;

arralash va egovlash usuli, bu usuldan foydalanish uchun arralar, egovlar, temir arrasi kabi quollardan foydalaniladi;

- parmalash usuli, buning uchun turli mexanik va elektr parmalari ishlatiladi;
- portlatish usuli, buning uchun turli portlatish moslamalari ishlatiladi.

Ushbu yuqorida keltirilgan, buzish qurollari izlarining trasologik ekspertizasiga oid ekspertiza amaliyotida uchra turadigan muammolar, buzish qurollarining turlari, ularni ishlatish usullari hamda ishlatish natijasida hodisa joyida aniqlanishi mumkin bo'lgan izlar va alomatlar bilan ushbu ro'yxatni to'la tugallangan deb bo'lmaydi albatta. Chunki, ishlab chiqarish texnologiyalari rivojlanib borgani sari turli maqsadlar (san oat, qishloq xo'jalik, harbiy sohalar va hokazolar) uchun yaratiladigan turli asbob-uskunalar, qurilma va moslamalar ham takomillashib, yangilari yaratilib, ularni amalga tadbiiq etish jarayoni rivojlanib borgani sari, ushbu aytilgan buyumlarni asl maqsadi uchun emas, balki jinoiy maqsadlar uchun ishlatish usullari, ushbu buyumlardan qonunga xilof maqsadlarda foydalanish uchun ulardan foydalanish harakatlari ham rivojlanib va takomillashib boradi. Demak, ushbu sohani e'tibordan chetda qoldirmaslik, uni yanada chuqurroq o'rganish vayanada rivojlantirish, takomillashtirish ekspert-kriminalistlar oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo'lishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi JPKning 184-moddasida: "Ekspert zarur tadqiqotlarni amalga oshirgandan so'ng o'z nomidan yozma xulosa tuzadi va uni o'z imzosi bilan tasdiqlaydi", deyilgan. Ekspert xulosasi bu – maxsus bilimlar asosida haqiqatni aniqlash va ekspertning ular to'g'risidagi fikridan iboratdir. Xulosaning o'zi uch qismdan iborat bo'ladi: kirish qismi, tadqiqot qismi va xulosalar.

Kirish qismida umumiy ko'rinishdagi ma'lumotlar keltirilib, ular asosida keyinchalik ish bo'yicha dalil sifatida xizmat qilishi mumkin bo'lgan xulosalar yoziladi:

- ✓ kriminalistik muassasa (bo'lim)ning nomi;
- ✓ xulosa raqami va uni tuzish sanasi;
- ✓ ekspertiza o'tkazish uchun asos (tergovchi qarori, sud ajrimi), –jinoiyat ishining raqami, jinoiyat ishi qo'zg'atilgan ayblanuvchilarning familiyalari;
- ✓ o'tkazilgan ekspertizaning nomi;
- ✓ ekspertiza kim tomonidan amalga oshirilgan (ekspertning familiyasi, ismi, sharifi, ma'lumoti, mutaxassisligi, ilmiy unvoni, egallab turgan lavozimi), ba'zida ekspert sifatida ish staji ko'rsatiladi.
- ✓ ekspertning oldiga qo'yilgan savollar;
- ✓ tekshirish uchun berilgan obyektlar: ashyoviy dalillar, namunalar, ish materiallari.
- ✓ basharti ekspertiza takroriy amalga oshirilayotgan bo'lsa, birlamchi ekspertiza kim tomonidan va qachon amalga oshirilgani ko'rsatiladi.

Tadqiqot qismida berilgan obyektlar, tadqiqotning borishi va natijalari, sintezlovchi qism batafsil ta'riflanadi. Tadqiqot obyektlariga quyiladigan talablarda o'ramning butunligi katta ahamiyatga ega bo'ladi, zero, u obyektning butunligini va buzilmaganligini ta'minlaydi. Basharti o'ram buzilgan bo'lsa, bu alohida qayd etiladi.

Obyektlarning o'ziga, ularning umumiy va xususiy belgilari va obyektning alohidalashtirishga imkon beruvchi tomonlariga ta'rif berib o'tiladi. Ko'rsatib o'tilgan ma'lumotlar fotosuratlar bilan tasdiqlanib, ularda obyektning umumiy ko'rinishi tasvirlanadi va belgilarni bayon qilish mobaynida ularga havola qilib o'tiladi.

Alohida tadqiq etish bosqichini bayon qilishda ekspert tomonidan

identifikatsiya qilinuvchi belgi sifatida olingan belgilarga alohida ta'rif berib o'tiladi. Iz hosil bo'lish mexanizmiga alohida e'tibor berilib, u diagnostik vazifani hal qilishda alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Agar ekspert tajriba-sinovi o'tkazilsa, xulosaning muayyan qismiga "Eksperimentlar o'tkazish" deb nomlangan mustaqil bo'lim kiritiladi. Mazkur bo'limda eksperimentning maqsadlari, o'tkazilgan tajribalar va ularning soni, shart-sharoitlari, olingan natijalar, ularning shart- sharoitlarning o'zgarishiga qarab turlanishi (variatsiyaligi), o'tkazilgan

eksperiment natijalarini qayd etish yo'llariga batafsil to'xtalib o'tiladi. Har bir obyektga doir alohida tekshiruv natijalari bo'yicha ma'lumotlar beriladi. Shu bilan birga, turdosh obyektlar (hodisa sodir bo'lgan joyning uchta turli joylaridan olingan iz qoliplari) bo'lganda va o'xshash belgilarni tahlil qilish (uzunlik, kenglik, umumiy va xususiy shakllar) amalga oshirilganda, ularning yagona jadvalga kiritilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, tadqiqotni amalga oshirishda tizimlilikka erishish imkoniyatini beradi. Fotosuratlar orqali identifikatsion masalalarni hal qilishda o'xshash va farq qiluvchi belgilar qiyoslanadi. Bu maqsadda qiyoslash usullari: taqqoslash, qoplash, birlashtirish qo'llanadi. Bir-birigamos kelgan belgilar raqamlar bilan belgilanadi. Ular *nazorat raqamlari* deb atalib, o'xshash va farq qilgan tomonlarni mustaqil ravishda tekshirishimkonini beradi. Fotojadval ekspert tomonidan imzolanadi va xulosaga ilova qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning "Ichki ishlar organlari xodimlari kuni" munosabati bilan tabrigi //https://iiv.uz/news/.
2. Trasologik ekspertiza: Darslik / S.A. Nurumbetova, T.B. Mamatqulov, X.A.Turabbayev va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi.
4. Trasologik ekspertizasi bo'yicha qo'llanma.